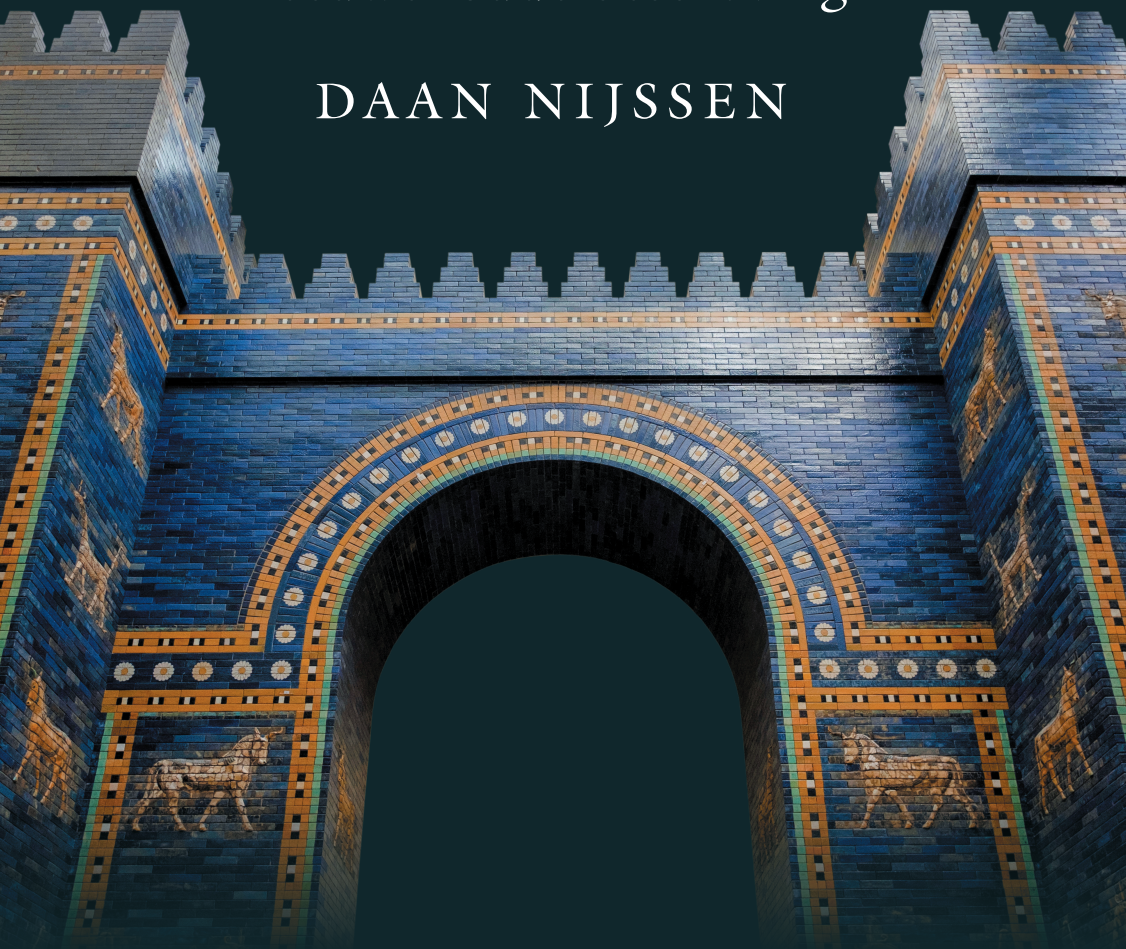

EEN JAAR IN BABYLON

Portret van een
eeuwenoude beschaving

DAAN NIJSSEN

Inhoud

Lijst van personages	7
Proloog	11
1. Godenschemering	15
2. Orde uit chaos	30
3. Bij de gratie der goden	39
4. De hand van Bēl	48
5. Zo boven, zo beneden	56
6. De bv Esagila	67
7. In het zweet des aanschijns	77
8. Pastorale	89
9. In voor- en tegenspoed	101
10. De terugkeer van de Umman-Manda	109
11. Te wapen!	118
12. Een teken van leven	127
13. Geteld, geteld, gewogen en verdeeld	133
14. De poort der goden	141
15. Leve de koning!	151
16. Wederopbouw	159
17. In die verre dagen	170
18. Op audiëntie	182
19. Het lot van alle mensen	189
20. Faux pas	198
Epiloog	206
Dankwoord	211
Leeswijzer	213
Illustratieverantwoording	220

Godenschemering

Heer, ongeëvenaard in toorn,
 Heer, genadige koning, Heer aller landen,
 Gij die verlossing teweegbrengt voor de grote goden,
 Heer, Gij die de machtigen ten val brengt door uw blik,
 Heer der koningen, Licht der mensen, Gij die over het lot
 beschikt

Met zijn handen ten hemel geheven staat Bēlšunu voor het godenbeeld van Marduk. Vol vuur zegt hij de woorden van het *Geheim van de Esagila*, een gebed dat van generatie op generatie is overgeleverd en dat tegenwoordig via kleitabletten ook voor moderne onderzoekers na te lezen is. In zijn functie van *šeš-gallu*, een titel die in het Sumerisch ‘grote broer’ betekent en geduid zou kunnen worden als ‘hogepriester’, reciteert Bēlšunu dit gebed jaar in jaar uit tijdens het Akītu-feest, op elk van de twaalf dagen, met onwankelbare toewijding en vastberadenheid.

O Heer, Babylon is uw zetel, Borsippa is uw kroon,
 de uitgestrekte hemelen zijn uw lichaam.
 In uw armen vat gij de machtigen,
 met uw blik schenkt gij hun genade,
 toont gij hun het licht, opdat zij uw macht verkondigen.
 Heer der landen, Licht der Igigi, gij die zegeningen uitsprekt,

wie zou niet uw, ja, uw macht verkondigen,
over uw majesteit spreken, uw heerschappij prijzen?

Bēlšunu's stem klinkt krachtig en helder. Vol verwondering kijk ik toe. Er klinkt geen enkele twijfel in zijn woorden. Marduk is hier. Marduk regeert. En niets zal afdoen aan zijn macht. Zou ik maar zo sterk ergens op kunnen vertrouwen. De onwrikbare waarheid van Bēlšunu's overtuiging klinkt door in iedere lettergreep die hij uitsprekt. Elke gedachte aan de dreiging van de Meden en de Perzen en aan die onbekwame grijsaard op de troon heeft hij resoluut uit zijn geest verbannen. Marduk zal Babylon beschermen.

Heer der landen, Gij die in de Eudul huist, Gij die de gevallen
bij de hand neemt:
Ziet om naar uw stad, Babylon!
Wendt uw gezicht naar de Esagila, uw tempel!
Schenk vrijheid aan de inwoners van Babylon, uw dienaars!

Er valt een stilte. Bēlšunu buigt zijn hoofd en schuifelt met de ogen op de aarde gericht achterwaarts het heiligdom van Marduk uit. Aangekomen op het Hof van Bēl, het heiligste gedeelte van de Esagila-tempel dat wordt omringd door de heiligdommen met de cultusbeelden van goden, wendt hij zich tot het noorden, waar de Iku-ster, een ster in het sterrenbeeld Pegasus, 's nachts aan de hemel verschijnt. Tot driemaal toe spreekt hij de woorden: 'Iku-ster, Esagila, evenbeeld van hemel en aarde.' Een zegening die hij elk jaar trouw herhaalt, al is de betekenis ervan ook hem waarschijnlijk niet geheel duidelijk.

De zon is intussen halverwege haar reis van het zenit naar de horizon en beschijnt de oostelijke muur van het Hof van Bēl. Het negende uur is aangebroken. Met statige tred begeeft Bēlšunu zich naar de Poort van de Zonsopkomst, die naar het Lage Hof leidt. Met een bronzen sleutel ontgrendelt hij de cederhouten deur. Een voor een betreden de priesters het Hof van Bēl,

de offermaaltijden voor de goden in hun handen. Bēšunu kijkt toe terwijl de goden om de beurt worden bediend in hun heiligdommen. Marduk is als laatste aan de beurt. Tot slot bedekt Bēšunu de kroon van de god Anu en de troon van de god Enlil met een lap stof, want vandaag is alleen Marduk koning.

Bēšunu heeft zich de afgelopen drie dagen grondig voorbereid op zijn heilige taak. Elke dag is hij ruim voor zonsopkomst opgestaan om zich te wassen in de Eufraat en heeft hij tot aan zonsondergang klaagliederen en smeekbeden ten gehore gebracht om Marduk gunstig te stemmen. Het bronmateriaal over het precieze verloop van het Akītu-feest is fragmentarisch en het is ook allerm minst zeker dat de festiviteiten in de loop der eeuwen onveranderd zijn gebleven. Wel is duidelijk dat alle rituelen nauwgezet werden uitgevoerd en dat niets aan het toeval werd overgelaten.

Op de derde dag heeft Bēšunu zeer waarschijnlijk de koper-smid, de timmerman, de edelsmid en de wever ontboden om hun de opdracht te geven twee beeldjes te maken: één van cederhout en één van tamarisk, beide zeven vingers (11,67 cm) hoog en versierd met goud en edelstenen, hun heupen gewikkeld in palmladeren en hun schouders gehuld in roodbruine mantels. Op de zesde dag zullen deze beeldjes, zoals elk jaar, voor Marduks zoon Nabû zijn verschenen en daarna aan het vuur zijn toevertrouwd. Wat was de betekenis van dit ritueel? Geen idee, ik heb alleen enkele vermoedens. Mogelijk wist Bēšunu het zelf ook niet, of interpreteerde hij het anders dan de mensen die dit ritueel ooit hebben bedacht. Zo gaat dat als beschavingen duizenden jaren oud zijn.

Even twijfel ik aan mijn benadering. Meteen ben ik terug in de eenentwintigste eeuw van westers rationeel denken. Kan ik het jaar 539 v.Chr. echt tot leven brengen? Er is nog zoveel onbekend of onzeker. Het blijft een poging, houd ik mezelf voor. Mijn avontuur blijft een reconstructie in dienst van mijn voornemen om het wereldbeeld van de Babyloniërs invoelbaar te maken.

Als alle goden hun offermaaltijd hebben gehad, betreden de priesters het heiligdom van Marduk, waar ze een tafel neerzetten tegenover het godenbeeld. De zeven kleitabletten van het epos *Enuma Eliš* worden van hun schappen gehaald en op tafel uitgestald. Dit scheppingsverhaal wordt elk jaar op de vierde dag van de maand Nisannu gereciteerd in een besloten gezelschap van priesters, buiten het zicht van het gewone volk.

In het licht dat door de smalle ramen bij het plafond het heiligdom binnen schijnt, zijn de kleitabletten slechts met moeite te lezen. Maar Bēlšunu heeft de kleitabletten niet nodig. Hij heeft het epos al tientallen malen gereciteerd en kent het uit zijn hoofd. Hij neemt plaats achter de tafel en richt zich tot de hoogste aller goden. De overige priesters gaan in een halve cirkel om hem heen staan. Er volgt een stilte. Bēlšunu heft zijn handen ten hemel en begint het epos te reciteren.

Toen boven de hemelen nog niet genoemd waren,
het land beneden nog geen naam had,
Apsu, de allereerste, hun verwekker,
en oermoeder Tiamat, hun aller moeder,
hun wateren zich mengden,
het grasland niet gebonden was, het rietland niet gevlochten,
toen geen van de goden was verschenen,
nog niet bij naam genoemd, geen lot bepaald,
toen werden goden gevormd in hun diepte.

Zo begint het eeuwenoude lied over een periode voor het begin van de tijd, toen alles wat nu vanzelfsprekend is nog niet bestond. Toen er nog geen hemel was en geen aarde, maar slechts een eindeloze oceaan, waarin het zoete water van Apsu en het zoute water van Tiamat zich mengden tot een oersoep die leven voortbracht. Daar waar je graslanden en rietbedden zou verwachten, al bestonden die toen nog niet. Een plaats die associaties oproept met de moerassen in het zee-land, waar het zoete water van de Eufraat en de Tigris zich mengt met het zoute wa-

ter van de Perzische Golf en waar vissen en vogels goed gedijen. Waar anders kan het leven zijn ontstaan dan daar?

En dan beginnen de haast eindeloze verzen die voor de bewoners van Babylon de geschiedenis dragen. Hun oorsprong en de zin van hun bestaan. Even schiet ik bijna in de lach als ik dit vergelijk met de paar uur geschiedenis die ik kreeg in mijn schooljaren. Dit hier duurt en duurt maar voort. Bēšunu is blijkbaar in staat om zijn krachten te sparen voor dit evenement. Zijn glorie dag. Maar ik ben nu al moe van het staan.

Ik ken het verhaal dat Bēšunu vertelt in grote lijnen. Uit het spel van Tiamat en Apsu ontstaan Lahmu en Lahāmu, twee hari-ge reuzen van immense kracht. Daarna worden Anšar en Kišar in het leven geroepen, personificaties van het hemelgewelf en de aardschijf, die, van elkaar gescheiden door Lahmu en Lahāmu, het zoete water van Apsu en het zoute water van Tiamat terugdringen. Zo komt er droog land tevoorschijn en begint de wereld enigszins te lijken op de onze.

Uit het huwelijk van Anšar en Kišar wordt de hemelgod Anu geboren. In dit epos heeft hij slechts een bijrol, maar ik, als assyrioloog met kleitabletten uit verschillende periodes tot mijn beschikking, weet dat hij in het vierde en derde millennium v.Chr. het onbetwiste hoofd van het Sumerische pantheon was. In de loop van het derde millennium v.Chr. kreeg Anu een steeds passievere rol toebedeeld en nam zijn zoon, de stormgod Enlil, het dagelijks bestuur van de kosmos van hem over. Nog later, tegen het einde van het tweede millennium v.Chr., toen *Enuma Eliš* op schrift werd gesteld, moest Enlil op zijn beurt wijken voor Marduk. Het is een mooi voorbeeld van de manier waarop de rol van goden binnen een beschaving kan veranderen, al zal Bēšunu vermoedelijk niet op de hoogte zijn geweest van deze voorgeschiedenis. Wat hem betreft is Marduk altijd al de koning van de goden geweest.

Anu verwekt Ea, ook wel Enki genoemd, de god van wijsheid en vruchtbaarheid, die wordt geassocieerd met het zoete water in de rivieren en onder de grond dat het land vruchtbaar maakt. Ea staat ook bekend als de schepper van de mensheid, die een

hechte band onderhoudt met zijn schepselen. Hij speelt in het eerste deel van dit epos een belangrijke rol.

Er verschijnen steeds meer goden en daarmee neemt ook het rumoer toe. De ooit zo kalme oerzee verliest zijn rust. Bēlšunu reciteert hoe de goddelijke jeugd zich verzamelt en Tiamat tot waanzin drijft. Hun geschreeuw zwelt aan, hun uitbundige dansen brengen onrust in het goddelijke verblijf. Apsu blijkt niet in staat het lawaai te beteugelen. En hoewel Tiamat haar ergernis niet hardop uitspreekt, ergert zij zich diep aan het respectloze gedrag van haar nageslacht.

Apsu dringt erop aan de jonge goden te vernietigen. Maar Tiamat, verscheurd tussen irritatie en moederliefde, wijst zijn voorstel woedend van de hand. Dit motief keert ook terug in de Griekse mythologie: bij Ouranos en Gaia is het de vader die zijn kinderen wil doden en de moeder die hen beschermt, waardoor zij later wraak kunnen nemen. In de mythe van Kronos en Rhea herhaalt dit patroon zich. Apsu laat zich echter niet tegenhouden. Samen met zijn raadgever Mummu smeedt hij een plan om de jonge godengeneratie uit te roeien.

Als dit plan Ea ter ore komt, bedenkt hij een list. Bēlšunu reciteert hoe Ea – de alwijze, ervaren en kundige, die alles doorgrondt – een oplossing vindt. Hij ontwerpt een plan tot in detail en schept een machtige magische formule. Hij spreekt de spreuk uit en laat die rusten op de wateren, waarna hij Apsu met slaap overgiet. Terwijl Apsu in een diepe sluimer verzinkt, kijkt Mummu ademloos toe. Ea rukt Apsu's gordel af, neemt zijn kroon en ontnemt hem zijn goddelijke glans. Dan bindt hij hem vast en doodt hem. Mummu wordt gevangengenomen en geketend.

Ea vestigt zich boven op Apsu, houdt Mummu met een neusring in bedwang en maakt de overwonnen oerzee tot zijn residentie. Als hij zijn vijanden heeft gebonden en gedood en zijn overwinning heeft behaald, trekt hij zich terug in zijn kamer om uit te rusten. Die plaats noemt hij Apsu. Daar sticht hij heiligdommen en grondvest hij zijn woning. Ea en zijn echtgenote Damkina nemen er hun intrek, omgeven door majesteit.

Hiermee eindigt de mythe van Ea. Bēlšunu is er zeker een half uur mee bezig geweest. In wezen is dit een opzichzelfstaand verhaal. Waarschijnlijk is het ontstaan in Eridu, de stad waar Ea oorspronkelijk werd vereerd. Zijn heiligdom, de É-Abzu, bevond zich boven een aquifer die eveneens 'Apsu' werd genoemd. Mogelijk was Apsu de god die daar ooit werd vereerd en later door Ea werd verdrongen, al is het ook denkbaar dat hij slechts de personificatie was van het water onder de tempel.

Bēlšunu gaat verder, misschien iets minder fris en krachtig dan toen hij begon. Al snel blijkt dat de mythe van Ea slechts fungeert als een opstap naar die van zijn illustere zoon Marduk, die in Apsu werd verwekt en geboren. De priesters achter Bēlšunu richten eerbiedig hun ogen ter aarde wanneer de naam van Marduk voor het eerst wordt genoemd. De god die alle andere overtreft en zonder wie hemel en aarde niet hadden kunnen bestaan. Bēlšunu leeft op wanneer hij zijn imposante voorkomen mag bezingen.

Zijn gestalte was overweldigend, de blik van zijn ogen verblindend.

Vanaf zijn geboorte was hij mannelijk, machtig van het begin af aan.

Anu, zijn vaders schepper, zag hem

en raakte opgetogen, zijn hart vulde zich met vreugde,

hij maakte hem perfect, gaf hem dubbele goddelijkheid.

Hij torende boven de anderen uit, alles aan hem was bijzonder groot.

Zijn ledematen onvoorstelbaar en wonderbaarlijk vormgegeven, onbegrijpelijk, nauwelijks te bevatten.

Vier ogen kreeg hij, vier oren,

als zijn lippen bewogen, vlamde er vuur op.

Zijn gehoor was verviervoudigd,

zijn ogen evenzo, zij overzagen alles.

Verheven was hij onder de goden, zijn gestalte was enorm,

zijn ledematen waren massief, zijn wezen overgroot.

‘Mijn zoon de zon, mijn zoon de zon,
mijn zoon, mijn zon, mijn zon van de goden!’
Hij was bekleed met de schitterende glans van tien goden, zo
verheven getooid.

Het is fascinerend om te zien hoe het reciteren van dit epos, dat elk jaar opnieuw wordt voorgedragen en dat de toehoorders allang vanbuiten kennen, hen elk jaar toch weer lijkt te raken. Waar is dit mee te vergelijken? Met de opvoering van de *Matthäus Passion* misschien? Het is nog maar de vraag in hoeverre vele van de concertgangers tegenwoordig nog geloven in de boodschap van die compositie. En zelfs de meest vrome gelovige denkt niet dat het opvoeren en beluisteren van de *Matthäus Passion* een voorwaarde is voor verlossing. Maar voor de toehoorders van *Enuma Eliš* werd bij elke recitatie de totstandkoming van de goddelijke orde opnieuw bekrachtigd. Het was alsof het telkens weer opnieuw gebeurde.

Voor Bēlšunu en zijn tijdgenoten is Marduk al sinds het begin der tijden de onbetwiste koning van de goden, maar tegenwoordig weten assyriologen dat dit niet altijd zo was. Zijn verheffing tot oppergod was een proces dat honderden jaren in beslag nam.

Marduk was van oorsprong de onbelangrijke beschermgod van de ooit nog onbelangrijke stad Babylon. Zijn Sumerische naam ‘Amar-Utu’ (Zonnekalf) doet vermoeden dat zijn cultus aanvankelijk werd geassocieerd met de cultus van de Sumerische zonnegod Utu in de stad Sippar. Al in de Oud-Babylonische periode (1886-1587 v.Chr.) werd Marduk gelijkgesteld met Asarluhi, een zoon van Ea die voornamelijk met magie in verband werd gebracht, en daarmee werd de mythologie rond Marduk gekoppeld aan de mythologie rond Ea. Vandaar dat *Enuma Eliš* begint met de mythe van Ea.

De Babylonische koning Hammurabi (r. 1784-1742 v.Chr.), die heel Mesopotamië onder zijn heerschappij bracht, heeft vervolgens geprobeerd de positie van Marduk binnen het Mesopotamische pantheon te versterken door in de inleiding

van zijn beroemde 'wetboek', de *Codex Hammurabi*, te stellen dat de goden Anu en Enlil de heerschappij over de hele mensheid aan Marduk hadden geschonken. Marduk werd hiermee een personificatie van de heerschappij van Babylon, al bleven Anu en Enlil voorlopig zijn meerderen binnen het Mesopotamische pantheon.

Dit veranderde onder de tweede dynastie van Isin (1153-1022 v.Chr.), toen na vier eeuwen van vreemde overheersing weer een machtig Babylonisch koninkrijk tot stand kwam. Marduk werd toen uitgeroepen tot hoofd van het Mesopotamische pantheon en de toenmalige oppergod Enlil moest voor hem wijken. Het epos *Enuma Eliš* werd in die tijd opgesteld om deze verheffing van Marduk te rechtvaardigen. De boodschap sloeg aan en sindsdien wisten de Babyloniërs niet beter dan dat Marduk altijd al de onbetwiste koning van de goden was geweest.

In het vervolg van de mythe vervult Marduk de rol die de Babyloniërs normaal gesproken aan Enlil zouden hebben toegekend: die van een krijgszuchtige stormgod die, al rijdend op de wolken, met bliksemschichten zijn vijanden vloert en met regen en wind zowel leven als dood kan brengen. Enlil werd gedurende het derde en een groot deel van het tweede millennium v.Chr. beschouwd als de koning van de goden, die bevelen uitvaardigde waaraan alle goden zich te houden hadden. Soortgelijke stormgoden zijn in heel westelijk Eurazië bekend – denk aan de Griekse Zeus, de Indiase Indra, de Kanaänitische Baäl en de Hurritische Tešub – en vinden waarschijnlijk hun oorsprong in de mythologie van de vroegste landbouwers uit Zuidoost-Turkije. Als een voorheen onbelangrijke god tot oppergod moest worden verheven – bijvoorbeeld de Hebreeuwse Jahweh of de Babylonische Marduk – werd hij doorgaans aan deze stormgod gelijkgesteld en nam hij diens belangrijkste attributen over.

Enlil speelde binnen de Mesopotamische mythologie ook een politieke rol. Hij was degene die het enige ware koningschap aan de mens kon schenken. Bij zijn heiligdom Ekur in de heilige stad Nippur werden in het derde millennium v.Chr. konin-

gen gekroond. Ook deze functie nam Marduk over van Enlil en de Esagila-tempel in Babylon moest de Ekur-tempel in Nippur overbodig maken. Het is om die reden dat Enlil opvallend afwezig is in dit epos en waarschijnlijk ook de reden dat de kroon van Anu en de troon van Enlil tijdens het reciteren van *Enuma Eliš* verborgen moesten blijven. Deze attributen mochten niet de indruk wekken dat iemand anders dan Marduk koning van de goden was.

Intussen is Bēlšunu een flink stuk verder in zijn verhaal. Ik ga weer luisteren. Dit is interessant. Marduk krijgt nu van zijn grootvader Anu de vier winden aangereikt en begint ermee te spelen. Hij houdt de oude goden uit hun slaap, die hierover hun beklag doen bij Tiamat. Ze roepen haar op het plan van haar echtgenoot Apsu voort te zetten en hem zodoende te wreken. Ditmaal is Tiamat wel degelijk gevoelig voor hun argumenten. Razend en tierend roept zij allerlei monsters en demonen in het leven. Van de barmhartige moedergodin uit het begin is nu niets meer over.

Zij baarde reuzenslangen.
 Scherpe tanden hebben zij, meedogenloze slagtanden.
 Zij vulde hun lichamen met gif als bloed.
 Vreselijke slangendraken bekleedde zij met schitterglans,
 tooide ze met gruwelijke straling, maakte hen gelijk een god:
 ‘Wie naar hen kijkt, zal neerstorten in machteloosheid,
 hun lichamen springen voortdurend op, deinzen niet terug!’
 Zij liet Gifslang oprijzen, Vreselijke Slang en Harige Man,
 het Grote Weerbeest, Dolle Leeuw en Schorpioenman,
 Woeste Stormen, Zeemeerman en Bizonman,
 drager van meedogenloze wapens, zonder angst voor de strijd.
 Reusachtig waren haar woorden, en onweerstaanbaar.
 In totaal bracht zij er elf van zulke voort.

Ik sta op de tien meter hoge kademuren langs de Eufraat. Het is de vijfde dag van de maand Nisannu en Nabu, de god van de wijsheid, komt aan in Babylon om de oppergod Marduk, zijn vader, te bezoeken. Om mij heen verdringen zich duizenden mensen om hem te verwelkomen. De speerdraggers staan schouder aan schouder voor het geval iemand het in zijn hoofd haalt in de rivier te springen. Wanneer de boot met het godenbeeld van Nabu de stad komt binnengevaren, barst een oorverdovend gejuich los. Velen proberen vergeefs een glimp van de godheid op te vangen.

Daan Nijssen reconstrueert het leven in Babylon in de zesde eeuw voor Christus, waarin oorlog, religie en politiek onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Nijssen wekt de fictionele priester Bēlšunu tot leven en volgt hem door de seizoenen, feesten en crises van één jaar, om zo tot de historische kern te komen van het Mesopotamische gedachtegoed: van mythologie en magie tot wetenschap en het alledaagse leven. In *Een jaar in Babylon* vervaagt Nijssen op spectaculaire wijze de grens tussen fictie en non-fictie en brengt deze verloren beschaving zo verrassend dichtbij.

‘Een populair-wetenschappelijk boek van internationale allure.’

– NRC over *Het wereldrijk van het Tweestromenland*

DAAN NIJSSEN is gespecialiseerd in de geschiedenis van het Oude Nabije Oosten. Zijn debuut *Het wereldrijk van het Tweestromenland* werd genomineerd voor de shortlist van de Homerusprijs en met *Alle wegen leiden naar Babel* haalde hij de longlist van de Libris Geschiedenisprijs. Momenteel werkt hij aan zijn proefschrift over internationale betrekkingen in de Nieuw-Assyrische tijd.

WWW.OMNIBOEK.NL

9 789401 920421 >

NUR 683